

BABUS ANTAL

Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából

1. rész

BABUS ANTAL (1960) Budapest

Szinte nem telik el úgy nap, hogy a tévében, rádióban, nyomtatott és internetes sajtóban ne emlékeztetnének bennünket a náciizmus áldozataira, a holokauszt borzalmaira, a Horthy-korszakból át-eredő bűneinkre, az emlékezés kötelességére. A 20. század másik botrányának, a kommunizmusnak azonban, sajnos, közel sem ilyen szigorú és egyértelmű a megítélése. Pedig a vörös holokauszt százmillió áldozata számszerűleg még jóval több is, mint a náciizmusé. Ennek ellenére nem halljuk a sikolyt: *Soha többé vörös pestist!* Nyugati és hazai véleményformáló értelmiségi körökben és a médiában a náciizmus és a kommunizmus bűnei nem egyforma súllyal esnek a latba. Senki sem hördül fel, ha valaki szovjet kísérletről beszél, jóllehet ez a tudományosan hangzó „kísérlet” tízmilliók életébe került. Ellenben ha valakinek tényszerűen fejére olvassák kommunista múltját, a pártban viselt dolgait, azonnal kórusban csattannak fel a mimóza-lelkű „humanisták” és „jogvédők”: „kommunistázik”! „Kommunistázni”, azaz a kommunista bűnöket felemlegetni liberális közegben ma is szalonképtelen dolog. Bár 2000 óta már emléknapja is van a kommunizmus áldozatainak, tehát történt némi előrelépés a múlt feltárásában, meggyőződésem, hogy kevesen tudnák feloldani a *Gulag* mozaikszót, a térképen elhelyezni Vorkutát, Kolimát, vagy *pontosan* megmondani, hogy mit is takar a málenkij robot. A tájékozatlanságot tulajdonképpen fel sem róhatjuk honfitársainknak, mert például a „kis munkát” a rendszerváltás óta megjelent két nagy lexikonban, a *Magyar Nagylexikon*ban és a *Britannica Hungaricá*ban is hiába keressük. Az előbbinél esetleg azzal magyarázható a hiány, hogy szócikkeit még a Kádár-rendszerben állították össze, de hogy a „szabad világ” legtöbbet forgatott lexikonának magyarított változatából miért maradt ki, arra már nehéz elfogadható mentséget találni.

A hivatalos politika szintjén tapasztalható javulás eredménye az is, hogy a kormány Gulag-emlékévként nyilvánította 2016-ot, és arra is biztosított pénzkeretet, hogy a tágan értelmezett témakörben született könyvek megjelenhessenek. Most ezek közül fogunk egy féltucatnyit górcső alá venni.

MERRE VAN A MAGYAR HAZÁM?

Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám?

Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949

Sztálin maga látta el kézjeggyével az 1944. december 16-án kelt határozatot, amely szerint „A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német[et] – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.” Ez a deportálás az, amit mi, magyarok málenkij robotnak hívunk. A határozatból látszik, s ez nem köztudomású, hogy a málenkij robot internacionalista volt, nemcsak nálunk, hanem a szovjet érdekövezet többi országában is szedte áldozatait, csak máshol nem illették ilyen találó elnevezéssel. A málenkij robothoz nekünk már csak azért is több közünk van, mint a hajdani szocialista tábor többi tagjának, mert a szakértők¹ szerint az ötletgazda egy magyarországi szegény zsidó családból származó kommunista, Varga Jenő, az 1919-es tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa volt. Jevgenyij Szamuilovics Varga fényes pályát futott be a Szovjetunióban: akadémikussá választották, húsz esztendőn át vezette a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági és Világpolitikai Kutatóintézetét, háromszor kapott Lenin-díjat, és Moszkvában még ma is utca viseli a nevét. Ő kezdeményezte, hogy civil személyeket kell kényszermunkára szállítani a Szovjetunióba, így pótolandó

a világháborús veszteségek miatt hiányzó sokmilliónyi munkáskezet. Tény, hogy volt mit pótolni, mert a Szovjetuniót iszonyatos veszteségek érték a második világháborúban. Elhunyt 26 millió állampolgára (hazánk lakosságának több mint két és félszerese!), megsemmisült 1710 városa, több mint 7000 faluja és települése, 32 000 ipari üzeme, 98 000 kolhoza, 1876 szovhoza, nemzeti kincsének 30%-a. Sztálin már Jaltában jelezte, hogy nemcsak anyagi kárpótlásra tart igényt, hanem élő munkaerőre is. Eredetileg csak németországi munkásokra gondolt, de evés közben megjött az étvágya, s az összes legyőzött országból vitték a németeket. Illetve dehogy csak a németeket! A deportálást lebonyolító szovjet belügyi csapatoknak csak a parancsba kapott létszám volt fontos, azzal már nem törődtek, hogy ki német, ki magyar. Válogatás nélkül begyűjtöttek bárkit, akit balsorsa az útjukba sodort, sokszor gyanútlan járókelőket is. Ezek az emberek nem voltak háborús bűnösök, nem voltak a legyőzött hadsereg katonái – ártatlan polgári személyek voltak. A rosszat sejtő, megremült civileket az őket terelő katonák azzal igyekeztek nyugtatgatni, hogy csak „málenkaja rabotára”, „kis munkára” viszik el őket, és pár hónap múlva jöhetnek is haza. A szóvégeket elnyelő orosz katonák szavait értették félre, és a nyelvtanilag helyes „málenkaja rabota” *málenkij robot*tá torzult. A „kis munka” valójában kényszermunka, rabszolgamunka volt. A pontos számokat szinte lehetetlen megállapítani, ma hozzávetőleg 600–800 ezer elhurcolt magyar állampolgárról tudunk, akik közül 300 ezren soha nem látták újra a szülőföldjüket.

A Gulagról, a málenkij robotról a rendszerváltozásig tilos volt beszélni, a hallgatás vastag falát csak ritkán sikerült áttörni. Szolzszenyicin *Ivan Gyeniszovic* (1962) után Lengyel József művei adtak hírt a szovjet légerek népéről, de a Nobel-díjas orosz író magyar barátjának, Rózsás Jánosnak az alapműve, a *Keserű ifjúság* csak Münchenben láthatott napvilágot. Szerencsére a kommunista rendszer összeomlásakor a kevés életben maradt áldozat közül még jó páran meg tudtak és meg mertek szólalni, és az utolsó pillanatban elmondták rabszolgaságuk történetét. Bátran kijelenthetjük, hogy ezek az emlékezések fontosabbak, mint a napjainkban már meg-megjelenő történeti szakmunkák, mert a tudomány eszközeivel képtelenség érzékeltetni a szovjet légerekben átélt borzalmakat.

Szebeni Ilona – 1945-ben még Bozendorf Ilonának hívták, és középiskolás tanulóként maga is rajta volt a Tiszadobról deportálandók listáján, de sikerült megszöknie – a huszonnegyedik órában, a rendszerváltozás éveiben készített interjút a Donyec-medence szénbányáinak poklát megjárt, málenkij robotra elhurcolt hetven-egynehány emberrel, vagy jegyezte le emlékeiket. Olyan borzalmas, józan ésszel felfoghatatlan szenvedésekről számoltak be, hogy ha csak egy túlélő emlékezése maradt volna ránk, a jövő nemzedékek szemenszedett hazugságnak hitték volna. Az emlékezők azonban teljes összhangban vannak egymással, egyformán elevenítik föl kálváriájuk történetét. Ez a hiánypótló kötet először 1993-ban jelent meg, de nem vert nagy visszhangot. Éppen ezért égetően szükség volt mostani második kiadására is, sőt, véleményem szerint újabb kiadásokra is szükség lenne, de erről majd később. Mivel az emlékezők egyforma színekkel festették le az átélteket, a kötet elolvasása után az olvasóban valami elmosódott, alaktalan, nyomasztó érzés- és adattömeg marad, egybefolynak a helyszínek, események, nevek. Éppen ezért ebben a rövid ismertetésben arra teszek kísérletet, hogy a szenvedéstörténet stációit mutassam be és különítsem el egymástól.

A foglyok begyűjtése, bevagonírozása, szállítása

Bár Sztálin 1944. december 16-án írta alá a fentebb idézett határozatot, az Ideiglenes Magyar Kormány Belügyminisztériuma pedig 1945. január 5-én szignálta, Szebeni Ilona helyi kutatásai azt bizonyítják, hogy a vértlen és védtelen civilek elhurcolása már hónapokkal korábban elkezdődött. A hajdúböszörményieket már október 28-án, a nyíregyházaikat pedig november 2-án összeszedték. A többi településen azonban csak 1944 utolsó napjaiban és 1945 elején került sor a deportálásra.

Az elhurcolandók névsorát helyben állították össze. A málenkij robot történetét feldolgozó történészeknek a jövőben az is feladatuk lesz, hogy kiderítsék és nyilvánosságra hozzák a névsorokat összeállítók szégyenlistáit. A forгатókönyv a következő volt: A falvakban, városokban közhírré tették azok nevét, akiknek valamelyik helyi közintézményben – iskolában, bíróságon, gyártelepen – kellett gyülekezniük: 50 kg-os csomagot, kétheti ételmelet és ruhaneműt vihettek magukkal. A helyi policok (karhatalmi erők) szovjet fegyveresek kíséretében sokszor éjjel, álmukból verték fel a csa-

ládokat, és adták át a „bevonulási” végzést. A bevonulókat fűtetlen, jó esetben szalmával felhintett helyiségekben zsúfolták össze, családtagjaik, rokonaik nem beszélhettek velük, ennivalót nem vihettek be nekik, és keresetlen szavakkal azt is a tudtukra adták, hogy ha megszöknek, a családtagjaikat viszik el helyettük. (Ennek ellenére előfordult több sikeres szökés is.) Sem az életkorra, sem az egészségi állapotra nem voltak tekintettel, hurcoltak el 15-16-17 éves kislányokat és betegeket, sőt várandós anyákat is. Az egyik transzporttal huszonhat 4-6 hónapos terhes nőt vittek ki, akik közül csak egynek sikerült a gyermekét megtartania.

A falusi, városi gyűjtőpontokról a deportáltakat a nagyobb elosztóközpontokba, Debrecenbe, Szerencsre, Miskolcra, Balmazújvárosba kísérték. 1945 januárjában fogcsikorgató fagyok és hóviharak tomboltak a Felső-Tisza-vidéken, ennek ellenére a deportáltakat gyalog hajtották az elosztóközpontokba. Az ónodiaknak 60-80 cm-es hóban húsz kilométert kellett megtenniük Szerencsig. Két szekér követte őket, az egyiket szállították a csomagokat, a másikkra azokat dobták fel, akik nem bírtak a saját lábukon menni, és összerogytak. A rátkaiak nyolc kilométeren át vonszolták magukat hajnalban ugyanilyen zord időben fegyveres és lovas katonák között, akik puskatussal és „szép szóval” serkentették őket gyorsabb haladásra. Sokan már a nagyobb gyűjtőközpontokba a végsőkig elcsigázott állapotban érkeztek meg. Itt újra középületekbe – laktanyák, bíróságok, iskolák – terelték össze őket. Például Szerencsen a járásbíróház épületében hozzávetőleg két hétig aludtak szalmán, és várták gyötrő bizonytalanságban, hogy merre fordul a sorsuk, hová viszik őket, hogy tényleg csak három hónapra szakítják-e el őket a családjuktól. A tömegek kiterelése a vasútállomásra és bevagonírozásuk is embertelenül zajlott. Előfordult, hogy a szovjet belügyesek kétméteres ostorokkal csépeltek a jajveszékelt vonulókat és a körülöttük tolongó hozzátartozóikat. Egy-egy marhavagonba két-két sor emeletes priccse hatvan főt zsúfoltak be. Sokszor még arra sem volt hely, hogy a priccse felüljenek. Középre rossz dobkályhát állítottak, de tüzelőt alig adtak bele. Ha az egyszerűség kedvéért úgy számolunk, hogy egy marhavagon hozzávetőleg harminc négyzetméter, akkor egy emberre fél négyzetméter jutott. (A jelenleg hatályos magyar törvények szerint a börtöncellákban férfiaknak három, a fiatalokéknak és a nőknek három és fél négyzetméternyi terület jár, de az Európai Unió négy négyzetmétert határoz meg. Ebben nincs benne a berendezési tárgyak által elfoglalt terület.)

A vagon padlójába közepén lyukat vágtak, ez volt a vécé. Jó esetben pokróccal körbekerítették, máshol pokróc sem volt, és szégyenérzet ide, szégyenérzet oda, a férfiak és a nők egymás előtt végezték szükségüket. A szomjúságot egy vödör vízből lehetett enyhíteni: „Hatvanan voltunk egy vagonban. Ennyi embernek adtak egy veder vizet és fél zsák babot.” Egy nagyobb vödör hozzávetőleg 12 literes, tehát 2 dl víz jutott egy főre. A lelakatolt, az ablakokon vasráccsal lezárt, szigorúan őrzött marhavagonok 1945. január közepén-végén indultak a romániai Foksány felé. Az éhség, a szomjúság, a hideg már a vonaton meggyötörte a foglyokat, sokan már ott megfagytak, meghaltak. Volt, aki szökni próbált, olyan is, aki sikerrel. Az erdélyi vasutasok és a civil lakosság együtt érző volt, úgy segített, ahogy tudott, de a foglyoknak nagyon rossz tapasztalatban is volt részük: „Romániában egy helyen a WC-lyukon vödörket, még egy darabka szalonnát is adtunk, hogy hozzanak egy kis vizet. A szalonnát elvették, de még a vödörket se láttuk többet. Románul beszélő asszonyok voltak.” A Vörös Hadsereg által Magyarországról kényszermunkára elhurcoltak elosztásának egyik központja Foksány volt. Itt válogatták szét az embereket, itt dőlt el, hogy ki melyik szovjetunióbeli táborba kerül. A foksányi gyűjtőtáborban iszonyatos állapotok uralkodtak. A szállásnak csúfolt valamit ekként írta le az egyik rab: „A foglyótáborban hatalmas gödrök voltak kiásva, azokat deszkával fedték le, s a gödrökből kikerült föld rá volt hányva a deszkák tetejére. Oldalt rézsűsen volt a lejárát ebbe az úgynevezett »barakkba«. Esős idő volt, fél lábszárig ért a víz, le sem lehetett feküdni... enni sem kaptunk.” A transzportokat itt átszállították a széles nyomtávú orosz-szovjet vagonokba, és azokban folytatták tovább az útjukat. Ezekben „már priccse sem volt, semmi sem volt”. Ahogy az „orosz vagonokba átszálltunk, még a plafonról is hullt ránk a tetű, marokkal dobáltunk, szedtük egymásról”. Szebeni Ilona könyvének szereplőit a Donyec-medencébe irányították, tizenhét napig tartott az út Vorosilovgrádba. A megérkezés éjszakáját kivétel nélkül mindenki iszonyattal idézte fel. Térdig érő töretlen hóban, nagy csomagokkal, mínusz 40 fokos hidegben gyalog kellett megtenni a vasútállomástól a lágerig vezető csúszós 3-4 kilométeres utat. Ezután hajnali három óráig várakoztatták őket az udvaron, az éjszaka hátralévő pár óráját pedig ajtó nélküli barakkban töltötték.

Lágerek és munkahelyek

A lágerek és a munkahelyek nagyban különböztek egymástól. A leggyilkosabb munkahely a bánya és az erdőirtás volt. De bánya és bánya közt is óriási eltérések voltak. Némelyiket csak „halálbányának” hívták. A leghírhedtebbek a „vizes bányák” voltak, ezekben dolgozott a kényszermunkatábor lakóinak 96%-a. Az ottani munkakörülmények bemutatására egy horrorregény írójának fantáziája is kevés lenne, ezt csak az tudja érzékeltetni, akinek kijutott belőle: „Ez a bánya rettenetes megpróbáltatást jelentett a számomra. Négykézláb lehetett csak dolgozni, én pedig magas növésű, hosszú voltam. A földemhez érve lenyúzódtott a bőr a sovány hátamról, a plafon, az érdes deszka állandóan súrolta a gerincemet. Nem fértem el sehogy sem, még négykézláb sem. Nemezszer jöttem úgy fel, hogy csurgott a hátamon a vér. Begyógyulni sem tudott, mert a sebeket lehúzta a szúrós deszka. Nagyon nehéz volt elviselni. Ez a szénfali munka kegyetlenül megkínzott. Ráadásul a legprimitívebb eszközökkel dolgoztunk, mert »vizes bánya« volt, mindenütt sár, fölöttünk csöpögött, itt-ott vízesés-szerűen zuhogott ránk a víz. A hátam nem gyógyult, egyre több helyen lett sebes, a bőr lejött a csigolyákról, cafatokban lógott, áztatta a szutykos, koszos ruha, irgalmatlanul fájt.”² Ez nemcsak egy magas növésű ember egyedi szerencsétlensége volt, az alacsonyak ugyanúgy szenvedtek: „Ott bányafát dobáltunk. Az a bányamunka nagyon nehéz volt, mert ha valaki egyszer lement, az görnyedten dolgozott, míg a műszak le nem telt. Ott kiegyenesedni nem lehetett.” A norma irgalmatlan volt, normális ésszel szinte felfoghatatlan: „Ha 100%-ra akartam teljesíteni a normát, akkor huszonöt mázsa szenet kellett egy műszakban fellapátolnom. Ha ezt nem értük el, akkor igen kevés lett a pénz, nem volt miből enivalót venni” – ezt egy nő nyilatkozta!

Miután ilyen infernális körülmények között ledolgozták a nyolc-tíz órát, gyalog kellett a felszínre jönniük, megmászni több száz lépcsőt, mert a teherliftet tilos volt használniuk. Volt, ahol „csak” 400 lépcsőt, volt, ahol 990-et. És a napi szenvedés még mindig nem ért véget. Ha esett, ha fújt, télen, nyáron gyalog kellett visszamenni a lágerba. Volt, akinek „csak” két, volt, akinek négy, de olyan is akadt, akinek öt kilométert kellett megtennie vizes ruhában: „Ebben a ruhában gyalogoltunk munka után a lágerig a mínusz 30-40 fokos hidegben, a fagyos kapcát bőrünkkel együtt húztuk le.” Amikor hazaértek, nem meleg szállás várta őket, mert a barakkok rosszul voltak szigetelve, huzatosak voltak, lehetetlen volt kifűteni őket. Az egyik túlélő keserűen kifakadt: „A nagy széntermelés mellett télen majd megfagyunk a szobánkban.”

Azok sem jártak sokkal jobban, akik nyáron nem bányában, hanem a földeken dolgoztak: „Befogtak az ekébe, rudak mellé hat lányt, húztuk az ekét, de muszáj volt igyekezni, mert ütött ám ostorral az orosz, hogy davaj, davaj, gyorsabban. Ugyancsak pattogott az ostor a hátunkon. Nem is néztek embernek bennünket ezek a fiatal, Sztálin-nevelésű örök. Csak állatok voltunk, és igyekeztek minél többet kipréselni belőlünk. Egy ilyen alkalommal arra jött szekérral egy öreg orosz. Megállt, könnyezett, törölgette a szemét. – Magyarkák, van Isten? [...] Leszállt a kocsiról, és szidta az orosz, aki vert bennünket.”

Munkaszüneti nap csak papíron volt. A munkaszünet azt jelentette, hogy akkor nem a bányában, hanem – pihenésképpen – a kolhozban vagy a láger területén dolgoztatták a rabokat. Lógni nehéz volt, mert az orvos csak 38,5-39 fokos lázzal írhatott ki betegnek valakit.

Éhezés és állati lét

Volt azonban valami, ami még a szörnyű munkakörülményeknél és a gyilkos időjárásnál is elviselhetetlenebb volt: az állandó éhezés. A rabok gyakran hasonlították életüket az állatokéhoz, de az étkeztetésük oly silány volt, hogy arra vágytak, bárcsak úgy tartanak őket, mint ahogy Magyarországon az állatokat: „bár ehetnének azt a darát, amit odahaza a szüleink leforráznak a disznóknak”. Ez nem túlzás, az enivaló tényleg az állatoknak való volt: korpaleves, csalánleves, lucernaleves. Az elítéltek sóvárogva várták, hogy kitavasodjon, s nemcsak azért, mert melegebb lett, hanem azért is, mert legelhették a sarjadó füvet: „Az orvos mondta [...] bármilyen füvet, dudvát együnk, mindenben van egy kis vitamin, és a gyomrunk is telítődik jobban.” Ez nem egyedi eset volt, több rab ugyanígy nyilatkozott: „Már vártuk a tavaszt, hogy legyen új, friss csalán, disznóparéj, és amit kihuzigáltunk cukorrépa-egyelésnél.” Ez általános jelenség volt, és nem is csak a Donyec-medencében. A szibériai

táborokat megjárt Lengyel József ugyanerről számolt be. A legelés azonban még a gusztusosabb eset volt. Egy másik fogoly ennél sokkal undorítóbb dolgokról vallott: „az ember úgy élt, hogy giliszta gyűjt a dobozába, és azzal tömi meg a gyomrát, vagy kutyára, macskára vadászik, hogy azt elfogyasztva éhen ne vesszen. Bizony, ez is megesett!”

A kommunista rendszer a lágerekben a gyakorlatban tette le a voksát a darwini evolúciós elmélet mellett: az embereket az állatvilág részeként kezelte, visszanyomta őket az állati szintre, és úgy bánt velük, mint az állatokkal. A túlélők maguk sem értették, hogyan maradtak életben: „Sokszor csodáltam, hogy mennyit kibír az ember.” Sőt: „Az ember valóban többet kibír, mint az állat.”

Az állandó éhezés minden emberi érzést kiölt a rabokból: a „koplalás szinte elveszi az ember eszét, megváltoztatja a jellemét”. A foglyok minden iránt közömbössé váltak, még a családi kötelékek, családi érzések is kialudtak bennük: „olyan harc volt az élelemért, hogy amikor az apa meghalt, a fia részvétlenül nézte, nem sajnálkozott, azt kutatta, van-e a feje alatt egy kis kenyér”. Egy másik rab bevallja, amikor észrevette, hogy a priccsen mellette fekvő ember halott – tovább mászott, nem csinált semmit. Az éhség és a szenvedések oly elviselhetetlenek voltak, hogy a hívő emberek a halálért imádkoztak. És a halál jött hívás nélkül is, és kaszált. Az emberek úgy hullottak, mint ősszel a legyek. Az egyik deportált 600-800 embert látott meghalni: „Borzalmas volt. Némelyiknek még a sebe is tele volt tetűvel.” Az elhurcoltak egyharmada odaveszett: 200-300 ezer ember. A legkülönbébb betegségek – fagyhalál, tífusz, vérhas, munkahelyi balesetek – tizedelték meg a lágerek népét, de a leggyakoribb halálok a disztrófia volt. Ezt a dallamos ógörög eredetű szót eufemisztikusan végegyengülésnek szokták fordítani, jóllehet az éhhalál fedőneve.

Temetés

A temetéssel nem bíbelődtek, a végtisztességet csak a legritkább esetben kapták meg az elhunytak. A hagyományos temetés egészen kivételes kegynek számított, a holttesteket csak elkapták. Télen különösen nehéz volt „temetni”, mert a mínusz 20-30 fokos hidegtől kőkemény földben 1 cm-t is alig lehetett kiásni: „Akiket a fagyos föld miatt elkaparni sem lehetett, azt belepte a hó, tavasszal pedig jött a dózer meg a traktor, beszántották, mire a mieink mélyebb gödörbe helyezhették volna őket. Láttuk, a földből itt egy kéz, ott egy láb volt kifordítva.” Koporsóra, halotti lepelre se pénzt, se energiát nem pazaroltak: „Meztelenül rakták egymásra a halottakat, férfit és nőt vegyesen, mint az ölfát. Leszedték még azt a kis rongyot is róluk. Nyolc-tíz embert borítottak egy gödörbe, de volt, hogy némelyiknek a lába kiállt, a kutyák húzgálták.” A „temetés” miatt a napi munka nem zökkenhetett ki a megszokott kerékvágásból. Olyan is volt, akit még a testvére „temetésére” sem engedtek el. A hullák illetén elkaparása is azt bizonyítja, hogy a lágerek világa civilizáció alatti világ volt. Az ember elveszítette emberi méltóságát, megszűnt a szophoklészi értelemben vett csodálatos embernek lenni. A lágerek világa dehumanizált világ volt, ahol az ember egy élőlény volt a többi között, nem több, mint a svábbogár, a giliszta vagy a patkány. Erkölcs csak az embernek van, s mivel a léger állati szintre süllyesztett világ volt, az erkölcsi törvények helyett a „mindenki mindenki farkasa” törvénye uralkodott. Az erkölcsi érzést tápláló vallásos világnézetnek még az írmagját is igyekeztek kiirtani, a táborokban a harcos ateista ideológia ülte torát. Testet öltött az, amit Dosztojevszkij mintegy hatvan évvel korábban megfogalmazott: ha nincs isten, mindent szabad.

Kápók a lágerekben

Amikor megjelent Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovicsa*, többek között azért is élesen támadták, mert le merészelte írni, hogy a légerben mindenki a túlélésre játszott. Ez fölháborító – dörgött a pártos kritika –, az öntudatos szovjet állampolgár a légerben sem a túlélést tartja szem előtt, hanem a szocializmus építésének szent ügyét. Ezzel szemben a valóság oly közönséges, profán és kegyetlen volt, amilyennek Szolzsenyicin ábrázolta. A túlélés érdekében sokan tettek erkölcsi engedményeket – ki kisebbet, ki nagyobbat. Szolzsenyicin halálos pontossággal tárta elénk ezt a helyzetet *A Gulag szigetvilágban*: „...meg kell érn! Ki kell húzni! Bármilyen áron! [...] Légeréletünk nagy válaszfala ez.

Innen jobbra is, balra is vezet út, az egyik a magasba tart, a másik a mélybe. Ha jobbra indulsz – az életed veszted el, ha balra, a becsületedet.”³

A becsületet többféleképpen el lehetett veszíteni. Nők esetében ennek legközönségesebb módja az volt, ha ennalóért vagy egyéb előnyökért cserébe a testükkel fizettek. Az emlékezők azonban kevés ilyen esetről számolnak be. Az okot nyilván abban kell keresni, hogy ez mindenkinek a magánügye volt, ezzel másoknak nem ártott. Sokkal megvetendőbb bűn volt, ha valaki a sorstársait elárulta el, ha a láger elnyomógépezetének részévé vált, ha kápóként részt vállalt rabtársai gyötrésében: „Volt rá példa, hogy kineveztek egy magyar férfit parancsnokhelyettesnek, de pár nap múlva ismét ott állt a sorban, inkább a szénbányát választotta, mint a kínzások végrehajtását.” Természetesen jócskán akadt ellenkező példa is. A magyar kápónak állandóan bizonyítania kellett a lágerparancsnokság előtt, többet kellett teljesítenie, mint a szovjet öröknek. Ezzel magyarázható az az általános vélemény, hogy a magyar kápók kegyetlenebbek voltak, mint a szovjetek. Szerencsére néhány túlélő szakított azzal az egészségtelen hagyománnyal, hogy az áldozat szégyelli magát a kínzója helyett, és több magyar kápót is néven neveztek. A szégyentáblára került Uzelmann Jóskáról egyelőre szinte semmit se tudni. Hazatérte után Pléh Gyula Borsodi Gyula néven Miskolcon ismert újságíró lett, sőt, a lágeremlékeit is közzétette *Ellopott életünk* című könyvében. Az is általános vélemény volt a túlélők között, hogy a női kápók sokkal kegyetlenebbek voltak, mint a férfiak. Közülük is többet nevesítettek, a legtöbbet egy bizonyos kegyetlen, erdélyi illetőségű, Bócs községbe átszármazott nőt, a „szép Rózsikát”, és a szabolcsi szlovák tirpák lányszörnyeteget, Subert (Schubert?) Jucit emlegették. Az egyik emlékező szerint „a román és a bőcsi asszony, a tirpák lány, ez a hármas réme volt a lágernak”. Ők hárman nem egy rabot vertek, kínoztak halálra. Későbbi sorsukról csak annyit lehet tudni, hogy hazajöttek, de a falujuk kiközösítette őket.

Nem kápó, de hozzájuk hasonlóan kártékony volt „Lenci orvos”, valódi nevén Endrei Loránd: „Ő aztán egy kitűnő »főorvos« volt, egy ceglédberceli kocsifényező, ő volt a láger ura. Tudták az oroszok is, hogy nem orvos, de az orvosokat a bányába küldték dolgozni. Ez a főorvos katonai tizedes volt az egészségügyieknél, ott szerezte a nagy tudományát. Nem is tudom, minek nevezzem: gyilkosnak-e, vagy sintérnek. Ha minden sintérmunkájáért ülni kellene, ezer évig sem tudná leülni.” Persze, a „főorvos” túlélte a lágert, hazajött, de hátralevő éveit falusi házába bezárkózva töltötte, senkinek nem mert kaput nyitni, mert a faluja kivetette magából.

A magyarok és az orosz lakosság kapcsolata

Megérkezésükkor a magyar deportáltakat a helyi orosz lakosság izzó gyűlölettel fogadta, gyakran követ dobálta meg, és még az is megesett, hogy az őrség védte meg őket a lincseléstől. Az orosz lakosság ugyanis úgy tudta, hogy a magyar rabok fasiszták, akik nemrég még őket és szovjet honfitársaikat gyilkolták halomra. (Látni fogjuk, hogy a romániai Bărrăgan sztyeppén ugyanez volt a kommunisták taktikája.) A hazugság csak akkor lepleződött le, amikor a magyarok megtanultak oroszul, és el tudták mondani a sorsukat. Ezután az orosz lakosság viselkedése gyökeresen megváltozott irányukba, a gyűlölet helyébe a hagyományos orosz jólelkűség, megértés, együttérzés lépett: ahogy tudtak, segítettek a magyarokon. Segítettek annak ellenére, hogy maguk az orosz civilek is ugyanolyan silány körülmények között éltek, mint a deportáltak. Az orosz lakosság is éhezett, 1946–47-ben éhínség tombolt a világháborúban lerombolt országban, az áldozatok számát 1-1,5 millió közöttire teszik a történészek és demográfusok. Alig akadt olyan rab, aki ne emlékezett volna meg az orosz nép iránti együttérzéséről: „Az oroszoknak még annyi sem volt, előfordult, hogy mi adtunk egypár falatot az orosz asszony gyerekeinek, mert valósággal reszketett egy kis kenyérért.” A magyar deportáltak egészségesen, józanul gondolkodtak, az orosz népre nem terjesztették ki a kollektív bűnösség elvét: „Sok gonosz ember volt, akinek öröme telt mások kínzásában. De ennek nem az orosz nép volt az oka.”

Hazatérés

A nők átlagban három, a férfiak öt év rabság után tértek haza. Ennyi lett az eredetileg három hónapnak hazudott „kis munkából”. A szovjet külpolitika mindig adott a látszatra, igyekezett megtéveszteni

KOVÁCS LÁSZLÓ, Pléhkrisztus, 1972

OLESCHER TAMÁS, Lelet (Hit, Remény, Szeretet), 2004

a külvilágot. E cél érdekében, mielőtt útnak indították a fogolyszerelvényeket, a deportáltakat hizlalókúrára fogták. A hazaszállítás körülményei is embertelenek, alig elviselhetők voltak. Azok sem jártak jobban, akik idő előtt hazatérhettek. 1945 októberében tizenhárom kisgyerekes anyát hazarendtek, de a csecsemők az úton éhen haltak: „majd megszakadt a szívünk, amikor egy-egy kis halottat kidobtak a hóra a sínek mellé. [...] Mátészalkán még három volt a tizenháromból, de ott is meghalt egy” – nyilatkozta az egyetlen édesanya, akinek kisgyermeké életben maradt.

A bevagonírozás után a bizonytalanságtól is szenvedtek a rabok: tényleg hazaviszik őket, nem csak egy másik táborba, nem fordítják őket vissza? Az első nagy katarzis az ezeréves határnál érte a hazatérőket: „Megcsókoltuk a földet, és sírtunk, hogy újra magyar földön vagyunk.” A nyilatkozók szinte mindegyike megemlítette, hogy a magyar határon sírva énekelték a *Himnusz*t. Az elhurcoltak ragaszkodtak a hazájukhoz, a hazatérés reménye tartotta bennük a lelket, hogy újra láthatják szülőföldjüket, családtagjaikat. Levelet nem írhattak, semmit sem tudtak az otthonmaradottakról, és az otthoniak sem róluk.

Máramarosszigeten volt az elosztótábor. Itt kiottatták a foglyokat, hogyan kell otthon viselkedniük, mit szabad elmondaniuk, mit nem. A lényeg röviden így foglalható össze: lakat a szájra, mert aki fecseg, az megy vissza! A megalázásuk itthon is folytatódott, mindjárt a határon. Ávósok várták őket, és tudtukra adták ugyanazt, amit Máramarosszigeten: vagy hallgatnak a történekről, vagy mennek vissza. A rendszerváltozásig a málenkij robotot üvöltő, süket csönd övezte!

A következő elosztóközpont Debrecenben volt, ahol a hazatérők az igazoló okirat mellé kaptak húsz forint végkielégítést is. Egy fél dinnye négy forintba került. Ez volt a fizetésük háromévi munka után! Innen már ki-ki egyénileg, szabadon utazhatott haza. Az egyszerű magyar emberek a legnagyobb tisztelettel fogadták őket. A vonaton a kalauz, amikor megtudta, hogy honnan érkezett az utas, tisztelgett, és nem kérte a jegyet. Gyakran előfordult, hogy a falujukban nem ismerték meg a hazatérő rabokat, sőt, az is megesett, hogy a szűkebb családban sem. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert az egykori életerős emberek helyett csak a csontvázuk, csak az árnyékuk tért haza: „A falumban nem ismertek rám, annyira le voltam fogyva, úgy negyvenöt kiló lehettem.” Sokan pontosan emlékeznek a súlyukra: „Én is kimentem 93 kilóval, és lementem 38 kilóra.” Ne feledjük, az útnak indítás előtt felhizlalták a foglyokat! Gyakran az itthon maradt családtagok is belebetegedtek a viszontlátásba, a megpillantott emberroncsok látványába: „Hazaértünk, benyitottuk az ajtót, édesanyám éppen mosott, a teknő mellett állt, s amikor meglátott, elvágódott, hanyatt esett. Sokáig nem tért magához. Orvost kellett hozni a faluból hozzá.” Szép számmal akadtak olyanok is, akik nem éltek túl a hazatérés örömét, itthon haltak meg. Ugyanis az „évekig tartó éhezés után az ember nem tudja érzékelni a telítettséget”, és a legyengült gyomor, a legyengült szervezet összeomlott a túltápláltságtól. Az önfegyelem ebben az esetben is döntő fontosságú volt.

Az elhurcoltak életük végéig szenvedtek a lágerban szerzett betegségektől. Itthon is megbélyezés volt a részük, életük derékba tört, rémálomként kísérték őket nemcsak a betegségek, hanem a lágerévek emlékei is. Kártérítést nem kaptak. Ennek ellenére „az elhurcoltak nem gyűlölködnek, nem él bennük bosszúvágy, nem követelőznek, legfeljebb kérnek”. A rendszerváltozást, amikor legalább elmondhatták a velük történeteket, csak a deportáltak töredéke érte meg.

Nem ártott volna, ha Szebeni Ilona interjúkötetét átfésüli egy figyelmes szerkesztő, mert akkor a mellékletben az elhurcoltak listái és a települések is nyilván szoros betűrendbe kerültek volna, s azt is feltűntették volna, hogy ki tért haza, s ki hunyt el a lágerban. Újhartyán pedig nem szerepelne többször is Új Hartyán alakban. Gyakran pontatlan az orosz szövegek átírása, elmaradtak a témában járatlan olvasókat eligazító jegyzetek. A könyvet záró eredeti dokumentumok másolatai nehezen olvashatók. Ezek azonban csak apró szeplők, mert Szebeni Ilona könyve döbbenetes, hiánypótló, az utóbbi évek egyik legfontosabb, legfelkavaróbb olvasmánya. A Gulag-emlékéhez kapcsolódóan megjelent második kiadása körül sem volt nagy hírverés, pedig a gimnáziumokban, egyetemeken kötelező olvasmány kellene, hogy legyen. A fiataloknak meg kell mutatni, hogy a doktriner kommunista utópia hogyan gyilkolt meg százmillió embert, hogyan taszította őket a létezés állati szintjére. Meg kell tanítani nekik, hogy bármilyen utópia kergetése áldozatokkal jár, mindegy, hogy azt Moszkvából vagy Brüsszelből erőszakolják ránk!

Szebeni Ilona könyve esztétikai szempontból is elgondolkodtató. A felső-Tisza-vidéki túlélők döntő többsége nem értelmiségi háttérű. Távol áll tőlük a tetszetős, szerkesztett, hatásvadász találat, a hollywoodi dramaturgia. Vasalatlan, keresetlen szavakkal, hétköznapi nyelven vallanak meg-

próbáltatásaikról, a lágeréletről, nehéz sorsukról, az átélt borzalmakról. Nem a művészet „mesterséges” nyelvén beszélnek, hatásuk mégis vetekszik a nagy művészi erővel megírt szövegekével. Szebeni Ilona könyve tehát arra bizonyíték, hogy jelentős, sőt sokkoló hatást nem csak nagy művészi erővel megírt művekkel lehet elérni. Ugyanez érvényes a nyilatkozók kötetben megjelent verseire is: nem remekművek, de esetlenségükben, esztétikai csálóságukban is szívszorítóak. Ritka dolog ez: esztétikai hatást elérni esztétikán kívüli eszközökkel! (*Orpheusz, 2017*)

SZEREDNYEI JÁNOS ÉLETÁLDOZATA

H. Örkényi Ilona: A tarcali káplán sírhantja. Szerednyei János hősie életáldozata

Szebeni Ilona interjúkötetének ikerpárja H. Örkényi Ilona munkája, aki ugyanazt a kálváriát járta végig, mint Szebeni „hősei”, ugyanazzal a transzporttal hurcolták el őt is, tehát akár a Szebeni-kötetben is nyilatkozhatott volna, de ő egész könyvet szentelt rabsága éveinek, és amint az alcímből is kiteszik, rabtársának, Szerednyei Jánosnak. Kálváriája stációit ugyanúgy meséli el, mint a többiek, ezeket tehát nincs értelme megismételni, helyettük inkább Örkényi Ilona és Szerednyei János lágeréleiből villantunk fel néhány jellemző mozzanatot.

Örkényi Ilona a Vorosilov marsallról még életében elnevezett Vorosilovgrád, a mai Luhanszk közelében található Vorosilovkának becézett bányatelepen (Sahta Vorosilova) és a mellette létesített 7144/1223. sz. lágerban töltötte le a „kis munkát” 1945 januárjától 1947 végéig. A szovjetek beteges titkolózására jellemző, hogy a rabok csak a fogva tartásuk harmadik évében tudták meg pontos címüket, addig csak annyit tudtak, hogy valahol a Donyec-medencében vannak. Ennek túl nagy jelentősége egyébként nem volt, mert leveleiket nem továbbították Magyarországra, és ők sem kaptak hírt az otthoniakról. A szintiszta magyar lágerban kétezren éltek, köztük a szerencsiek, ahonnan Örkényi Ilona származott, valamint a többi hegyvidéki településről elhurcoltak. A kommunista propaganda évtizedeken át azt sulykolta, hogy a Szovjetunió a világ „leghaladóbb” országa, mert náluk megvalósult az, ami felé az Európai Unió még csak manapság törekszik: a nemek közötti egyenlőség. A Donyec-medence szénbányáiban valóban megvalósult: infernális munkakörülmények között dolgoztak egymás mellett nők és férfiak, és a női kőműves vagy traktoros is teljesen megszokott dolog volt. Örkényi Ilona ugyanúgy kezdte a lágeréveit, mint mások, embertelenül nehéz fizikai munkát végzett a Lenin bányatelepen: gerendát hordott, havas esőben napokon keresztül követ tört, vasbetonozott, romeltakarításon dolgozott, ahol napi egy köbméter kő kitermelése volt a norma. Azután homokot szállított: hatan húztak egy szereket, s naponta 27-30 kilométert kellett megtenniük, de ezt mégsem találta rossznak, mert „bár állati, de mégis nyugalmas foglalkozás volt. Hajcsár nem jött velünk.” Ellenben a kubikosmunka a végkimerültség határára juttatta, és ekkor kőművesnek jelentkezett. Ebben a „női” munkában oly sikeres volt, hogy nevét hamarosan a legjobb kőművesek között emlegették. A munka reggel 7-től délután 4-5 óráig tartott, és szinte kibírhatatlan volt: „minket csak akkor engedtek haza, ha már valamelyik az éhségtől összeesett, mivel munkaidő alatt semmiféle ételt nem kaptunk”.

Következő munkahelyén, a kokszyárban vagonot pakolt. Egy műszak alatt négy lány hét lapos vagon rakott meg, négyet pedig le, mégis folyton üvöltöttek rájuk, hogy lusta, „fasiszta kutya!”. Amikor érezte, hogy a vagonpakolást már nem sokáig bírja, bányamunkára jelentkezett. Szerencséjére a környék legrendesebb bányájába, a 14-esbe került. Ez „csak” két kilométerre volt a lágertől, csak kétszer két kilométert kellett naponta gyalogolnia. A tárnába vezető sötét, nyirkos, sáros alagútban csak meggörnyedve lehetett közlekedni, mikorra leérték a bányába, a munkások el is fáradtak. Az ottani munkakörülmények egy civilizált embernek felfoghatatlanok voltak: „a könyökünkkel haladva háton felkúsztunk a szénhez, és hanyatt fekvé, egész rövid nyelű lapáttal a fejünk felett lelapátoltuk. Eközben bányafákkal kidúcolták a kitermelt rész mennyezetét. Mintha koporsóban feküdtünk volna, olyan közel volt a mennyezet. Ebben a különösen széles koporsóban szinte kísérteties fényt adott a mellettünk pislákoló bányalámpa.” Közben alattuk folyt a bányavíz. Ha ilyen állapotok voltak a legrendesebb bányában, el lehet képzelni, hogy milyen volt a többiben! Erről a 14-es bányáról mondta azt Örkényi Ilona, hogy itt sokkal kevesebbet kellett dolgoznia, mint a Sahta Leninán kőműveskorában! Később jobb beosztást kapott, csillás lett a felszínen. Nehéz volt, de

legalább szabad levegőn dolgozott. Itt azonban balesett érte, összelapította egy csille. „Kaputt a magyarkának” – mondták sajnálkozva az oroszok, de a gondviselés vigyázott rá, a „magyarka” életben maradt. Balesete után fűrésztelepre került, majd a legszörnyűbb, az 5-ös bányába: „akit odatettek, az majdnem egyenértékű volt a halálos ítélettel”. Visszasírta a 14-es bányát, mert „ha az 5-ös bányát filmre lehetett volna venni, azt hiszem, hogy mindenki kételkedett volna a hitelességében”. Az 5-ös bányát Örkényi Ilona úgy úszta meg élve, hogy nem lent a bányában dolgozott, hanem itt is csillésként a felszínen. Ez könnyű helynek számított, jóllehet előfordult, hogy olyan kegyetlen hidegben, hóviharban pakolták a csilléket, hogy az összefagyott szempilláikat ki kellett olvasztani. A csontig hatoló hidegtől rengeteget szenvedtek, állandóan fagyási sérüléseik voltak. Főleg a lábaikon tennyényi hólyagok keletkeztek, tele vízzel, amelyek aztán elgennyesedtek. A fagyás Örkényi Ilonának majdnem az életébe került: „Egyszer úgy összefagytam ott, hogy már járni sem tudtam, nem bírtam emelni a lábam, csak aludtam el állva. Ha az unokanővérem Jakab Icával nem vonszol be egy félig földbe vájt orosz viskóba, ott fagytam volna meg.” A nyár kicsit könnyebb volt, de az Ukrajnára jellemző száraz hőség is próbára tette a rabok szervezetét. Örkényi Ilona napszúrást kapott, munka közben többször is elájult.

A munkában náluk sem volt megállás, nem volt szünet. A munkahelyen minden hetedik nap szabadnap volt ugyan, de ilyenkor pihenésképpen a kényszermunkatábor kerítésén belül dolgoztatták a rabokat: építkeztek, meszeltek, a vécéből hordták az ürüléket. Ráadásul a végsőig elcsigázott emberek a munka után sem bírtak pihenni. „Maga a lágerélet sem volt valami leányálom. Ott szinte még több megalázásban volt részünk, mint kint, a munkahelyen.” Az alvásukat, éjszakai pihenésüket eleinte tetvek légiói tették pokollá. Amikor kiirtották a tetveket, megjelentek a poloskák. Ezek elől, ha az időjárás engedte, a szabad ég alá menekültek aludni. A lágert végül kiciánozták, a poloskák száma megcsappant, de akkor meg a rüh ütötte fel a fejét. A rabok véresre kaparták a testüket, a rühkenőcstől viszont gennyes hólyagok jelentek meg rajtuk, amelyekbe beleragadt a ruha. Persze, ilyen „apróságok” miatt, mint a tetű, poloska, rüh, a munka nem állhatott meg.

Maga a munka is ép ésszel felfoghatatlanul nehéz és embertelen volt, de ezt még súlyosbította a silány étkezés, ami csak az éhenhaláshoz volt elegendő. Ezt szó szerint kell érteni! A rabok úgy próbáltak magukon segíteni, ahogy tudtak. Nyáron a kolhozokba jártak lopni. A táboron belül a kenyérlopásért olykor az életével is fizetett egy-egy rab, de a kolhozföldek megdézsmálása felett szemet hunytak az örök, mivel ők is éheztek, s a zsákmány felét ők kapták. Örkényi Ilona már a vasúti utazás során figyelte rá, hogy a vagonokból kidobált száraz, penészes kenyeret a „győztes orosz lakosság” felszedte és megette. Azt is ő mondja el, hogy minden vagon kapott egy vödörben ennivalót, de nem kellett senkinek, mert olyan gusztustalan volt, hogy a moslékra emlékeztette az akkor még finnyás magyarokat, s kiöntötték a vécényíláson: „Aztán őszinte megbotránkozással láttuk, hogy jöttek a civil oroszok, és felszedték a földről az utolsó szemig.” Később már nem csodálkoztak!

Ilyen körülmények között alig volt esély a túlélésre, s éppen ezért mindenki úgy boldogult, ahogy tudott: „Lassan megtanultuk a helyi szokásokat, és mi csak akkor dolgoztunk, ha látták. Őrséget szerveztem a fent dolgozók közül. Figyeljék, jön-e nagyfejű, mert csak akkor dolgozunk.”

Hogyan lehetett túlélni ezt a poklot? A legtöbb esélye annak volt, akinek sikerült konyhára, kórházba vagy irodába kerülnie. Örkényi Ilona is a kevés szerencsések közé tartozott. Felfigyeltek szellemi képességeire, tájékozottságára, hogy gyorsan megtanult oroszul, és a századirodába osztották be. Egybehangzó vélemény és tapasztalat szerint a hívő emberek könnyebben viselték el a megpróbáltatásokat, és nagyobb arányban voltak a túlélők között. Örkényi Ilonát is sok válságon segítette át mély istenhite: „Nagy kapaszkodó volt a hit. Isten őrizze meg ezt a hit nélkül nevelt fiataliságot, hogy valaha is hasonló helyzetbe kerüljön, mind ott pusztulna el.”

Nagyon fontos volt a lelki tartás, az élni akarás. Egyszer Örkényi Ilonát elnyelte a tavaszi olvadó latyak. Több kilométeres körzetben senki se volt, kis híján megfulladt, de ebben a reménytelen helyzetben is foggal-körömmel küzdött, s azt ismételte magában: „Élni akarok!” Csodával határos módon sikerült is kiszabadulnia! Persze, a túléléshez kellett az is, amit az ateisták szerencsének, a hívők pedig isteni gondviselésnek neveznek. Mert mi mással, ha nem a gondviseléssel magyarázható Örkényi Ilona csodába illő esete, amikor belső sugallat hatására hirtelen leugrott a mozdonyról, s az a következő pillanatban kisiklott: „téged nagyon szeret az Isten, hogy így megmenekültél” – kiáltották a megrökönyödött orosz szemtanúk.

Már volt szó róla, hogy az állandó éhezés kiforgatta emberi mivoltukból a rabokat. Minden iránt érdektelenné, közömbössé váltak. Ez az állapot a halál előszobája volt. Örkényi Ilona éles szeme erre is felfigyelt: „Szörnyű lenne, ha belőlem is kifogyna minden érdeklődés, ha én is ilyené lennék! Nem akarok ilyen lenni! Szellemi életet élő ember akarok lenni ezután is! Még akkor is, ha állati munkát végzek embertelen körülmények között. Minden csak intelligencia kérdése. És én felül akarok emelkedni mindenem, még saját magamon is.”

Minden csak intelligencia kérdése – mondja Örkényi Ilona –, de arra is felfigyelt, hogy ez a fajta intelligencia nem volt egyenes arányban az iskolai végzettséggel. Azt vette észre, hogy „a tanult emberek [...] hamarabb meghaltak”, s hogy „az intelligencia az emberek nagy részén csak egy külső máz, ami az első megpróbáltatásnál vagy önmegtagadásnál leperreg”.

Érdekes megfigyelése az is, hogy „bár a férfiak erősebb fizikummal rendelkeztek, de akaratuk, kitartásuk nem volt. A nő minden esetben megbízhatóbban dolgozott. Még a felebaráti szeretet, a segíteni akarás is több volt a nőknél.” Ezt tükrözte a halotti statisztika is: az elhunytak kétharmada férfi, egyharmada nő volt. Ennek némileg ellentmond, de lehet, hogy a kivétel csak a szabályt erősíti, hogy a női kápók kíméletlenebbek voltak, mint a férfiak.

A harmadik téltre olyan fizikai és lelki állapotba kerültek a foglyok, hogy irigyelték a megholtakat, mert ők már nem szenvednek. És rengetegen meghaltak, naponta négy-öt sírt is ki kellett volna ásni, de a mínusz 40 fokos hidegben ez képtelenség volt. A sírásók sokszor csaltak, egy-egy óriási erőfeszítéssel kiasott gödörbe két-három halottat is bedobtak – meztelenül, mint az állatokat: „Ahogy esett, úgy maradt. Arccal, oldalt, hanyatt, mindegy volt...” Örkényi Ilona rabtársaihoz hasonlóan így fakadt ki: „De hát mi is azok voltunk, állatok. Sőt még azok sem. Még annyit sem értünk, csak foglyok voltunk, az emberiség kitaszítottjai.”

Az emberiség kitaszítottjai részvétet az egyszerű orosz emberektől kaptak. Miután kiderült, hogy a magyar rabok nem fasiszta gyilkosok, hanem ártatlan civil áldozatok, az orosz lakosság szíve megesett rajtuk. Örkényi Ilona egy pünkösdvasárnap beszökött a járási központ templomába – mezítláb, foltos nadrágban, karján vödörrel. Amikor letérdelt, a pravoszláv hívők körbefogták és megsimogatták, megsiratták. Örkényi Ilona együtt sírt velük. Bár az orosz lakosság is éhezett és nélkülözött, kevés élmüket sokan megosztották a magyarokkal. Sőt, még az egyik munkafelügyelő is, akinek az lett volna a feladata, hogy űzze, hajtsa a foglyokat, a kenyéradagját mindig megfeleltesse valamelyik rabbal. Egy másik „munkahajcsár” elve pedig az volt, hogy „kevés a kusaj, legyen kevés a rabota”, azaz keveset dolgozzanak, mert keveset kapnak enni. Nem lehet csodálkozni rajta, hogy az orosz földön átélt szenvedései ellenére Örkényi Ilona meleg szavakkal ecsetelte az orosz nép jellemét: „Gyereklelkű nép az orosz. Csak meg kell találni a kulcsot a szívükhöz. Hajlítható, erősen befolyásolható, érzelmi típusú nép. Kellő emberismerettel sok jót lehetne kihozni belőlük.”

Örkényi Ilona krónikájának elévülhetetlen érdeme, hogy emléket állított a tábor, sőt az egész málenkij robot egyik legnagyobb, sajnos máig feledésre kárhóztatott vértanú hősének, Szerednyei Jánosnak. Megmentette az utókornak egy hős emlékét. Amikor 1945 januárjában Szerencs környékén a szovjet belügyis katonák elkezdtek málenkij robotra összegyűjteni az embereket, Szerednyei János még mindössze bő fél éve fejezte be Kassán a katolikus papi szemináriumot, bő fél éve szolgált segédlelkész-ként Tarcalon. Az elhurcolandók listájára Szerednyei hívei közül is főként a német nevéek kerültek fel, maga Szerednyei nem. A fiatal káplán haladéktalanul tárgyalásokat kezdeményezett a szovjet parancsnoksággal, és igyekezett kiszabadítani híveit. A szovjetek csak azzal törődtek, hogy a parancsba kapott létszám meglegyen, ezért rugalmasak, „kegyesek” voltak, és közölték a fiatal pappal: ha a helyükre áll, pár nőt és egy házaspárt elengednek. Szerednyei nem vizet prédikált és bort ivott, hanem szó szerint követte az evangéliumi „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” parancsot, és gondolkodás nélkül igent mondott. Nem tudjuk, tényleg elhitte-e, hogy mindössze háromhavi munka vár rá, s azt sem, hogy a valós tényeket ismerve is hívei helyére állt-e volna. Illetve igenis tudjuk! Legalábbis azok után, ahogyan a táborban viselkedett, ahogyan ott tartotta magát, aligha lehetnek kétségeink.

Indulás előtt búcsúlevelet írt családjának, s megnyugtatta őket, hogy három hónap múlva hazajön. Nem kérkedett vele, egy szóval sem említette, hogy önként vette magára a málenkij robot keresztjét, nagyon alázatosan fogalmazott: „A faluból elvittek munkára vagy kétszáz leányt és fiút – embert. A jó Isten engem is méltónak tartott arra, hogy a nehézségekben is osztozzak a hívek sorában!” Vitte magával a hegedűjét is. Már a marhavagonban is tartotta a lelket a híveiben, ha elkecserekedtek, elővette a hangszerét, és játszott nekik.

Szerednyeieit a pavlovkai 4-es bányába vájárnak osztották be, szemet fejtett. A tárnákba 400 lépcsőn lehetett lejutni. A munkakörülmények leírhatatlanok voltak, ha a kevés túlélő nem egyformán nyilatkozott volna róla, és dokumentumok nem erősítenék meg, az utókor hagyományos lágerkamunak gondolná. A munkások sárban, hason csúszva dolgoztak, a víz egész nap csöpögött, volt, amikor zuhogott rájuk. A norma magas volt, szinte teljesíthetetlen, az ételmisszeradag ellenben embertelenül kicsi. Szerednyeie mindenkinek igyekezett példát mutatni, s „mint bányász, munkában mindig a legveszélyesebb helyet választotta, de soha egy panasz, egy zokszó nem hagyta el az ajkát. Mikor elfogta a honvágy, elővette a hegedűjét, és abba sírta bele a bánatát. [...] Vagy írt.” Természetesen ő is esendő ember volt, időnként őt is maguk alá gyűrték a nehézségek, de „ha egy pillanatra meg is ingott önként vállalt keresztjének súlya alatt, azt nem vette észre soha senki. Gyorsan erőt vett magán, és már újra mosolygott, tudott bizalmat, hitet önteni az emberekbe. »Hazamegyünk, egész biztos!« Ez volt az ő jelszava.” Alázattal, szelíden viselte, amit magára vállalt: „Csupa jóság volt, csupa szeretet. Túrt némán, panasz nélkül, nem mutatta a fájdalmakat, hogy erőt adjon a munkatársaknak.”

Szerednyeieinek lett volna rá lehetősége, hogy feljöjjön a bányából, és tolmácsként dolgozzon, de ő az evangéliumi keskeny utat választotta, mert mint mondta: „ha feljövök, helyettem egy másik embert tesznek le, és szidni fogja a papot, hogy helyette kell dolgoznia, és talán elfordul a Jóisten-től”. Maradt lent a bányában! Számot vetett döntése következményeivel, és nem bánta meg, hogy önként ment a Donyec-medencébe, mert úgy érezte, ott közelebb került a lét elemi értékeihez: „ha otthon maradtam volna, talán belőlem is egy elpuhult, enni-inni szerető plébános vált volna. Itt tisztábban, jobban látom mindennek az értelmét. Bár nagyon nehéz, hiszen én is ember vagyok, de mégis jó, hogy itt vagyok, hogy eljöttem.” Ne csodálkozzunk rajta, ha ilyen viselkedést, ilyen emberi tartást tapasztalva, ilyen beszédet hallva Örkényi Ilona ki merete mondani: „Sokszor úgy viselkedett, mint egy szent.”

Már majdnem letelt a kíneserves három év, a foglyok már „vágta a centit”, haza készültek, amikor Szerednyeie halálos balesetet szenvedett. Megérezte, hogy meg fog halni. Nem sokkal a szerencsétlenség előtt Örkényi Ilonának beszélt balsejtelmeiről: „eddig soha nem gondoltam arra, hogy bányában meg is lehet halni [...] és most vagy két hete irtózom még a bánya környékétől is. Nem tudom, mit jelenthet ez.” Balesete napján szabadnapos volt, de a szerencsi magyar csoportvezető megparancsolta neki, hogy menjen dolgozni. Szerednyeieinek a lelke ugyan kész volt, de a teste már erőtlen. A három év nélküli megroppantotta egészségét, kelés keletkezett a lábán, nem bírt járni, a műszak végén nem volt ereje a 400 lépcsőt megmászni, és mint oly sokan, ő is felült a csillére, hogy a felszínre húzassa magát. A csille leszakadt, és zuhanás közben Szerednyeie János halálra zúzta magát. A csillén hárman utaztak, a másik kettő túlélte a zuhanást, igaz, az egyiküknek amputálni kellett a lábát.

Mivel Szerednyeie volt a tábor legjobb dolgozója, a nacsalnyik engedélyezte, hogy koporsóban temessék el. Ilyen kegyben abban a táborban korábban senkinek sem volt része, mert nemhogy koporsót nem csináltak a halottaknak, hanem még a holttestet fedő lepedőt is vissza kellett vinni a táborba, és le kellett adni. Kivételes kegynek számított, hogy Szerednyeieit nem úgy kaparták el, mint a többi rabot. Fogoly- és paptársra, Patrik József rátkai katolikus plébános temette. Ő szintén önként ment híveivel a „kis munkára”. Ő hazatért. Szerednyeie János a vorosilovkai fogolytemetőben alussza örök álmát. Bár a rendszerváltozás után családja kezdeményezte, holttestét nem sikerült hazahozni.

Örkényi Ilona könyvének első felében Szerednyeie János hittudományi hallgató korában vezetett naplója, valamint a fogságban írott versei olvashatók. Elkerülhetetlen, hogy a naplóban ne azokat a részeket keressük, amelyek előrevetítik Szerednyeie lágerbeli viselkedését. Ez annál inkább jogos eljárás, mert a naplóbejegyzéseket és a lágeréveket mindössze pár év választja el egymástól. Szerednyeie lángoló hite, lelkesedése naplója számos mondatában tetten érhető: „Az igazi boldogságot itt, a földön nem képes más megadni, mint a tiszta szív, a hófehér lélek, a lelkiismeret nyugalma. E három nélkül nincs földi boldogság, s ezt a három sarkkövet akarom én a papi pályán megtalálni.” A tiszta lelkiismeret fontosabb volt neki, mint a túlélés, ezért ment önként a málenkij robotra, ezért maradt lent a bányában. Nem a földi, hanem az égi értékeket tartotta szem előtt, úgy, amint naplójába bejegyezte: „Célom az Isten és semmi más!” Amit a naplójában papírra vetett, azt a kényszermunkatáborban Szerednyeie tettekre váltotta.

Az ember igazi jelleme szorult, kiélezett helyzetben mutatkozik meg. Éppen ezért meg kell említeni azokat a „névtelen” hősokeket, akik a legembertelenebb körülmények között is nagybetűs

EMBEREK maradtak, akik képesek voltak áldozatot hozni társaikért. Feltűnő, hogy ezeknek a névtelen hősöknek jelentős hányada Isten szolgálói közül került ki. Feltétlenül el kell mondani, hogy nem Szerednyei János volt az egyetlen lelkész, aki önként ment híveivel a Donyec-medencébe.

Stumpf Mátvás tokaji plébános is önként tartott híveivel a „kis munkára”. Eleinte hősiesen tartotta a lelket rabtársaiban, de nem bírta sokáig az éhezést, a nélkülözéseket, és mint az emberek nagy része, mind fizikailag, mind szellemileg hamar leépült. Abból próbálta fenntartani magát, hogy a bibliáját laponként eladogatta, a papír ugyanis nagy kincs volt a lágerban. Gyors leépülésében nagy szerepet játszott, hogy Stumpf a hírhedt halálbányák egyikében, a Sevcsenkobányában, egy kilométer mélyen, egész nap vízben dolgozott, ahonnan munka után 990 lépcsőn kellett feljönni, mert a munkások a teherliftet itt sem használhatták. Stumpf 1945-ben vagy 1946-ban hunyt el.

Taksony szülöttét, Tábori Nándor katolikus teológiai hallgatót is a legnagyobb hála hangján említik a túlélők. Ő kisgyermekes sógornője helyett vállalta a kényszermunkát. A bátyja ekkor már málenkij roboton volt, tehát kisdéd unokaöccse szülő nélkül maradt volna. A lágerekben a lelkészeket előszeretettel küldték bányába: Tábori is oda került. Egyik rabtársa szerint a vézna kispapot „kegyetlenül hajszolták, de nem tudták megtörni, volt ereje, hogy még bennünk is tartsa a lelket”. Sőt, titokban még papi teendőit is ellátta. Tábori minden bizonnyal annak köszönhette az életét, hogy fél év alatt megtanult oroszul, és kinevezték segédtolmácsnak, pár hónapra rá pedig irodába került bérelszámolónak. A normák jóhiszemű elszámolásával itt még többet tudott segíteni társain: „Nagyon sokan köszönhetik neki talán az életüket is, én biztos [...] Mindig több teljesítményt írt be nekünk, és így húsz-harminc deka kenyérral többet kaptunk. Nagyon nagy dolog volt ez, mert azzal a kis kenyérral életeket mentett meg. Tudatában volt, hogy ha rájönnek az oroszok, soha nem kerül haza, hiszen egy kiló kenyér ellopásért öt év járt, és általa naponta több kiló kenyérhez jutottunk. Mindennap kockára tette értünk az életét.” Egy NKVD-s tiszt pisztollyal a kezében fenyegette és próbálta beszervezni, hogy jelentsen a társairól, de Tábori nem adta be a derekát. 1949-ben nagy betegesen, félig vakon jött haza, de meggyógyult, és még évtizedekig szolgálta egyházát és híveit.⁴

Patrik József katolikus papról keveset tudunk. Még két hete sem szolgált Rátkán, amikor elkezdődtek a deportálások, és ő híveivel tartott. Ugyanabban a bányában dolgozott, mint Szerednyei János, és ő temette el paptársát halálos balesete után. 1947-ben hazatért, és 2004-ig folytatta papi hivatását.

A túlélők megemlítik Bócs község református lelkészét, Kalmár Andrást is, az egyetlen tisztáninzeni református lelkészt, aki szintén fogságba került, s nagy tiszteletnek örvendett, mert nem csüggedt el, hanem tartotta a többiekben a lelket, majd egészen kivételes hőstettet hajtott végre: megszökött Molnár József ónodi jegyzővel együtt. A beteg Kalmár Andrást annyira összetörték a Sevcsenko szénbányában, hogy végső kétségbeesésében vállalkozott a szökésre, mondván, hogy ha elkapják és megölik, az is jobb lesz, mint a láger. Kalmár és Molnár orosz vasutasok segítségével, a rakomány közé bújva jutottak el Besszarábiáig, ahonnan Románián keresztül tértek haza. Visszatérésük időpontját nem ismerjük pontosan, azonban egy 1945. november 3-án kelt kérvény alapján bizonyos, hogy Kalmár ekkor már ismét Belsőbőcsön tartózkodott.⁵ Kalmár Andrásé egészen más életstratégia volt, mint Stumpfé, Táborié, Szerednyeié. Ő nem kívánta elkísérni a híveit, betegségére hivatkozva az indulás előtt több levélben is kérte püspökét, hogy járjon el érdekében. Kalmár vesebeteg volt, és Szerencsen egy orosz orvos alkalmatlannak is nyilvánította, de valaki megszökött, és vele töltötték fel a létszámot.⁶ Az áldozathozatal és a józan ész összeütközése ez: Kalmár a protestáns etikára jellemző racionális evilági döntést hozta, az említett katolikus papok pedig önérdükük ellen cselekedtek, és feláldozták magukat.

Szerednyei Jánost kevesen ismerik, sőt, nyugodtan fogalmazhatunk sarkosabban is: szinte senki se ismeri. Pedig a katolikus egyház azon névtelen vértanúi közé tartozik, akire nemcsak idehaza, hanem a határainkon túl is mindenki felnézhetne. Bátran állíthatjuk őt Auschwitz szentje, Maximilian Kolbe mellé. Szerednyei is önként áldozta fel magát, ráadásul ő évekig járta a maga keresztútját. A naplójából tudjuk, hogy már teológushallgatóként a tökéletességre áhítozott: „Jézusom, nem akarok tovább így élni! Szentté kell lennem! Hosszú, nehéz, verejtékes út az életszentségig? Nem baj, elindulok rajta!” Bizton kijelenthetjük, hogy a lágerban Szerednyei János nemcsak elindult, hanem el is jutott az életszentségig. Eljött az ideje, hogy a magyar katolikus egyház is felismerje életszentségét, és megtegye a szükséges lépéseket.

Örkényi Ilona vészőfutása hazatérése után sem ért véget. Édesanyját kulákká nyilvánították és kitelepítették, ahová ő is elkísérte. Harmincöt esztendőn át tanítónő volt Miskolcon. Úgy érezte, hogy neki, a rabszolgatábor 328-as foglyának kötelessége leírnia a leírhatatlant, papírra kell vetnie a saját és társai szovjetunióbeli szenvedéstörténetét. Nekünk, az utókor képviselőinek pedig az a kötelességünk, hogy köszönetet mondjunk ezért neki.

H. Örkényi Ilona könyve immár szintén második kiadásban került az olvasók elé. Ez is kötelező olvasmány! (*Napkút*, 2017)

JEGYZETEK

¹ STARK Tamás, *Magyar foglyok a Szovjetunióban*, Lucidus, Budapest, 2006, 16. BARÁTH Magdolna, *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*, Gondolat, Budapest, 2014, 32.

² A miskolci (ónodi) Kolozsi Imre emlékezése.

³ Alekszandr SZOLZSENYICIN, *A Gulag szigetvilág. 1918–1956*, Európa, Budapest, 1993, II, 640.

⁴ <http://www.pestmegye.com/pest-megye/elhunyt-tabori-nandor-atya-pest-megye-diszpolgara>

⁵ *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet*, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017, 42.

⁶ *Uo.*, 41.

GANCZAUGH MIKLÓS, *Imádkozó*, 2012